

MUSTAFA ATİKER

Araştirmacı, Öğretmen

1. Coğrafyada Balkan

1.1. Coğrafi Ad "Balkan"

Balkan sözcüğü Türkçe bir kelime olup, sarp ve ormanlık sıradağlar anlamındadır. Diğer bütün dillere de bu biçimde geçmiştir. Söz konusu bölgeye, Güney Doğu Avrupa dense de Balkan sözcüğünün kullanımı daha yaygındır. Osmanlı coğrafyacıları, Rumeli'yi batıdan doğuya doğru kesen dağ silsileleri/sıradağlar dolayısıyla bu bölgeye Balkan adını takarak Balkan Yarımadası/Şibh-i Ceziresi der.¹

1.2. Balkanlarda Toprağı Bulunan Devletler

Arnavutluk

Bosna Hersek

Bulgaristan

Yunanistan

Hırvatistan (Save'nin güneyindeki bütün alan-

lar. Belli tarihsel nedenlerden dolayı Merkez Hırvatistan und Istranca bu bölümlenin dışında bırakılmaktadır.)

Makedonya
Montenegro/Karadağ
Romanya (Yalnızca Kuzey Dobruca)
Sırbistan (Voyvodina dışında)
Slovenya (Güney bölümü)
Türkiye (Doğu Trakya)

2. Balkan Milliyetçiliğinin Tarihsel Kökleri

2.1. 1878 Berlin Kongresi'nden 1908 Jöntürk İhtilâli'ne

Yunanistan dışında yukarıdaki devletlerin tümü Osmanlı'nın çöküşüyle birlikte ortaya çıkmış daha doğrusu oluşmuş devletlerdir. Bu oluşumun su yüzüne çıktığı tarihsel kesit: 1878 Berlin Kongresi. Yunanistan ise bu tarihten çok daha önce, 1820'lerde, Almanya'nın başını çektiği Yunanlılara özgürlük, Yunanlıları Türklerden kurtaralım! ve buna benzer sloganlar eşliğinde yürütülen propaganda sonunda bağımsızlığını ilan etmiş ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. Bundan sonra sıra Balkanlar'daki diğer milletlere de gelecektir ve bu arada Türk

1820'lerde, Almanya'nın başını çektiği Yunanlılara özgürlük, Yunanlıları Türklerden kurtaralım! Ve buna benzer sloganlar eşliğinde yürütülen propaganda sonunda bağımsızlığını ilan eder ve Osmanlı Devleti'nden ayrılır.

milleti de Osmanlı'dan ayrılarak tıpkı diğerleri gibi kendine apayrı bir tarih ve devlet kurgusu oluşturmaya çalışacaktır. İşte bu apayrı gibi gözükken kurgunun siyasî mimarı Almanya'nın o zamanki başbakanı/şansölyesi (Reichskanzler) Bismark. Berlin Kongresinde Osmanlı'dan kopan topraklar üzerinde varolacak devletlerin bugünkü sınırları çizilir, bir harita belirlenir. Aynı dönemde Fransa basınında gördüğümüz

karikatürlerdeki harita bunun en somut kanıtlarından yalnızca birisi.

Daha önceki ve sonraki olaylar, dolayısıyla savaşlar (İki Osmanlı-Rus Savaşı/1828-1829 ve 1877-1878, Kırım Savaşı/1853-1856, I. ve II. Balkan Savaşları/1912-1913) bu harita üzerindeki ufak tefek anlaşmazlıklar, yerel/mevzî sınır savaşları olarak da görülebilir. Osmanlı'nın Düvel-i Muazzama/Büyük Devletler dediği Britanya İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rus Çarlığı, Fransa ve daha sonra bu kervana katılacak olan İtalya arasındaki itiş kakış arasında Osmanlı Devleti bir "oyun topu"dur. Bu topu kapan devletler birbirine gol atmaya çalışmaktadır. En sonunda top Almanya'nın ayağına gelir. Golü de gerçi rakip kaleye atar ama top yani Osmanlı Devleti daha havadayken parçalanmıştır bile. Almanya ve diğer oyunculara pek bir şey olmaz. Devletleri yıkılmaz. Onlar eskisi gibi oyunlarını sürdürür. Çünkü onlar oyun kurucu. Üstelik top da değildir. Balkanlar ve Balkanlar'da toprağı bulunan bugünkü devletler de tıpkı Osmanlı gibi bir oyun topudur. Kurulabilir, yıkılabilir. Eskiden Osmanlı bir tek toptu, şimdiki-lerin Osmanlı'dan koparak küçük toplara dönüşmesi oyuncuların işini kolaylaştırıyor mu, güçleştiriyor mu? Bu oyunun ne olduğuna ve nasıl kurulduğuna bağlı.

Birden fazla topla oynanan tek oyun, bilardo ve toplar da kemikten.

Diğer oyunlar; futbol, buz hokeyi, tenis ya da golf tek topla oynanır. Otto von Bismark'ın Berlin'deki Başbakanlık Köşkünde toplanan devletlerin elindeki tek top: Osmanlı Devleti. Osmanlı Devleti parçalanana kadar tek topla ve eski bir İngiliz oyunu olan futbolla idare eden büyük devletler, bu eski topun parçalanmasından sonra yeni bir oyun icat etmek zorundaydı. Bu oyun, topları birbirine çarptırma siyaseti, cümlesiyle özetlenebilir. Açık alanda değil masa başında oynandığından az çok bi-

lardoya benzer. Masanın dört deliği vardır. Birinci delik: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ya da bugünkü İtalya, Avusturya, Almanya birliği. İkinci delik: Büyük Britanya İmparatorluğu, bugünkü İngiltere ve Amerika. Üçüncü Delik: Rus Çarlığı ya da Rusya. Dördüncü Delik: Fransa. Toplar: Türkiye, Yunanistan, Makedonya, Bulgaristan, Yugoslavya, Hırvatistan, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Romanya, Slovenya ve Balkanlarda daha sonra ortaya çıkabilecek her yeni devlet, bir başka deyişle her yeni top.

Ben artık top-devlet değil oyun kurucu-devlet olmak istiyorum demekle oyun kurucu devlet olunmaz. Ancak oyun kurucu devletler, değişen koşullar içinde bu top-devletleri, çarpıştırmaktan vazgeçip uzlaştırabilir. Böyle bir uzlaştırmanın en güzel örneği Türkiye ve Yunanistan.

1980'e kadar Türkiye ve Yunanistan, kavgaya tutuşan iki devlet idi. Dün, her vesileyle karşılaştıkları her yerde, sokak ortasında saç baş yolarak Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarındaki mahalle kadınlarına taş çıkartan bu iki devlet, bugün birbirine pencerelerini açarak her sabah öpücük gönderiyor! Çünkü Türkiye ve Yunanistan'ın, bu iki küçük topun birbirine çarpıtılma siyasetinin sürdürülmesini bazı büyük devletler istemiyor artık. Bu yeni durumdaki en büyük etken Sovyetler Birliği'nin yıkılması. Gerçi Türkiye ve Yunanistan arasındaki anlaşmazlık nedenlerinden en önemlisi, Kıbrıs sorunu, Rusya ve Britanya arasındaki eski bir anlaşmazlığın bugüne uzantısı bir bakıma İngiltere ve onun doğal müttefiki Amerika'nın bugünkü çıkarlarına zarar vermeden çözülmeli.

1878'deki Berlin Kongresi toplanmadan önce Osmanlı devleti, Kıbrıs adasını Britanya İmparatorluğuna rehin olarak bırakır. Karşılığında Britanya, Çarlık Rusyası'na karşı Osmanlı Dev-

leti'ni koruyacaktır (Protektorat). 1908 Jöntürk ihtilaliyle birlikte, bir başka deyişle Osmanlı Devleti'nde askerî darbeyle hükümeti ele geçirmesinden sonra İngiltere, Kıbrıs'ı topraklarına kattığını açıklar (İlhak: Annexion). Türkiye'de 1980'deki askerî darbenin hemen ardından Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Paketi'ne yeniden alınması ve Türkiye'nin hiçbir koşul öne sürmeksizin Yunanistan'ın üyeliğini desteklemesi, Kıbrıs sorununun çözümü için her iki devlete de baskı uygulanması, İngiltere ve Amerika'nın, Rusya'nın Balkanlar'daki etkisini sınırlama amaçlı bir atılım. Her iki devlet, Türkiye ve Yunanistan Rusya'ya ve Rusya'nın Almanya'yla ortaklık siyaseti gütme olasılığına karşı bir araya gelmek zorunda.

Ben artık top-devlet değil oyun kurucu-devlet olmak istiyorum demekle oyun kurucu devlet olunmaz. Ancak oyun kurucu devletler, değişen koşullar içinde bu top-devletleri, çarpıştırmaktan vazgeçip uzlaştırabilir de. Böyle bir uzlaştırmanın en güzel örneği Türkiye ve Yunanistan.

Bu top-devletlerin birbiriyle uzlaştırılması örneğinin tam tersi de Bosna-Hersek sorunu. Bu ikinci örnekte, uzlaşma içinde görünen eski Yugoslavya'daki toplumların toplaştırılarak birbirine çarpıtılması sonucu yeni devletler, yeni toplar ortaya çıkmıştır: Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Makedonya ve en sonunda 2006'da bağımsızlığını ilan eden Karadağ. Bu oluşum da yine 1878 yılı ve o yıl düzenlenen Berlin Kongresinde alınan bir kararla doğrudan ilgili.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ve bu savaş sonrası toplanan Berlin Kongresi'nde 13 Temmuz 1878'de alınan 25 numaralı karar gereğince Osmanlı, Bosna-Hersek'in yönetimini, geçici olarak ve Rusya'ya karşı korunmak koşuluyla (Bu koruma koşulu hem Osmanlı Dev-

leti'nin kendisini hem de Bosna-Hersek'in korunmasını içermektedir.) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakır. Daha sonra Avusturya-Macaristan da tıpkı Büyük Britanya İmparatorluğu gibi, 1908 Jöntürk ihtilaliyle birlikte, Bosna-Hersek'i kendi topraklarına kattığını bildirir. Romanya, Bulgaristan, Sırbistan-Karadağ, Bosna-Hersek de Berlin Kongresi kararlarına göre birer birer hukukî bağlamda beylikten/prenslikten devletleşmeye geçer. 1908 ve sonrası bu adı geçen yeni devletlerin tam bağımsızlık kazandıkları dönemdir. Sözgelimi II. Abdülhamit'in yaveri sıfatını taşıyan ve 1887'de Bulgar Prenslğine getirilen kişi, tam adı ve ünvanıyla: Bulgaristan Prensi ve Şarkî (Doğu) Rumeli Valisi Prens Maximillien Charles Leopold Marie-de-Saxe-Cobourg Ferdinand, Tırnavo'da bağımsızlığını ve kendisini Bulgarlar Çar ilan eder.

Prens Ferdinand, adının sonundaki eklerden de anlaşılabilceği gibi gerçekte bir Alman hânedan sülalesinden de- Saxe- Couburg

Avusturya-Macaristan mallarına karşı Osmanlılar 'boykot'a çağırıldı: İşin garip tarafı, başımıza giydiğimiz 'fes'le 'yediğimiz şeker'in büyük bir kısmı Avusturya-Macaristan'dan gelirdi. Unutulmamalıdır ki, o tarihte Merkezî Avrupa'nın en büyük şeker imalatçısı olan bugünkü Çekoslovakya, Avusturya-Macaristan sınırları içinde idi!..

gelmektedir. 5 Teşrinievvel (Ekim) 1908 Pazartesi günü Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yani bugünkü adıyla Almanya'nın da Bosna-Hersek'i kendi topraklarına kattığını açıklaması pek rastlantı değil. Her iki açıklamanın tarihi daha önce kararlaştırılmış bu doğal ortaklığı vurgular.

İşte bu doğal ortaklığa karşı Osmanlı devleti ne yapabilirdi? Bir oyun topu ne yapabilirse onu, yani hiçbir şey ya da Cumhuriyet Türkiye'sinde de çeşitli vesilelerle tanık olunan aynı şey, boykot. Tarihsel bir belge niteliği taşıyan şu sözler, o günlerden bu güne önemli bir değişiklik olmadığını gösteriyor:

"...fakat, o fikri kim ilham etti bilinmiyor, bir de Avusturya-Macaristan mallarına karşı Osmanlılar 'boykot'a çağırıldı: İşin garip tarafı, başımıza giydiğimiz 'fes'le 'yediğimiz şeker'in büyük bir kısmı Avusturya-Macaristan'dan gelirdi. Unutulmamalıdır ki o tarihte Merkezî Avrupa'nın en büyük şeker imalatçısı olan bugünkü Çekoslovakya, Avusturya-Macaristan sınırları içinde idi!.. Gelen fesler de ŞILIK markasını taşırdı ve en beğenilen, rağbette olanıydı. Rahmetli üstad(:t) Rasim bir sohbetinde, kalpağın revâcının bu fesi boykot'la başladığını anlatır... O tarihte İstanbul'da sütçülerin, işkenbecilerin ve bostan ekicilerinin büyük bir kısmı Bulgar'dı. Her gün çıkıp batan sayısız gazetelerden birisi bunların da boykotunu isteyince, hükû(:û)met bir beyânname yayınladı (:yayımladı): İstanbul'daki Bulgar'ların OSMANLI TEBE-ASI (: teb'ası: uyuğu) olduklarını ve Meşrutiyet (: meşrûtiyet) önünde bütün tebeanın eşit haklara sahip olduğunu, ifrata (:ifrâta: aşırılığa) gidilmemesini hatırlattı."2

2.2. Balkan İttifakı/Bağlaşımı ve Balkan Savaşları

Balkan İttifakı/Bağlaşımı siyasî bir terim. 1912'de Balkan ülkeleri: Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan arasında alınan ortak bir kararın adı. Güney Avrupa'da Osmanlı'nın elinde kalan toprakları kendi aralarında bölüşmek amacıyla Osmanlı'ya karşı birleşme ve savaşma kararı alan Balkan İttifakı, Ekim 1912'de bu kararını uygulamaya geçirir ve Osmanlı'ya karşı savaş ilan eder.

Bu birinci Balkan savaşıdır. Osmanlı Devleti yenik düşer ve Balkan yarımadasından kovulur. Arnavutluk bu savaşın sonunda yeni bir top-devlet olarak tarih sahnesinde yerini alır, yani bir anlamda bağımsızlığını elde eder. Ancak Balkan devletleri kazanılan topraklar -özellikle Makedonya- konusunda kendi aralarında da anlaşmazlığa düştüklerinden, 1913 yılında Sırbistan ve Yunanistan, Bulgaristan'a savaş açar. Romanya, Karadağ ve Birinci Balkan Savaşı'nda kaybettiği toprakların hiç olmazsa bir kısmına yeniden kavuşma düşüncesiyle Osmanlı Devleti de Bulgaristan'a karşı aynı yerde saf tutar.

Sonunda 10 Ağustos 1913'te Budapeşte'de barış antlaşması imzalanır. Bulgaristan Birinci Balkan Savaşı'nda kazandığı toprakların büyük bir bölümünü geri verir. 7.500 km'lik bir alan: Güney Dobruca, Romanya'ya katılır. Makedonyanın en büyük parçası Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaşılır. Osmanlı Devleti de avucunu yalar. Çünkü Balkan ittifakının da mimarı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'du.

Hıristiyan Balkan milletlerinin birleştirilerek tek bir çatı altında toplanması amacıyla 1899'da sanatçılar ve aydınlarca "Slav Kurumu" kurulur. İki güney-slav şehrindeki resim sergisi de [1904/Belgrad ve 1906/Sofya] bu amacın bir devamı niteliğindedir. 1910'daki "Panslav Kongresi"yle bu Balkan Hıristiyanlarını birleştirme hareketi doruk noktasına ulaşır.

1912'de II. Abdülhamit'in eski yaveri, yeni Bulgarlar çarı, aynı zamanda bütün Slav'ların çarı olarak Ferdinand, Osmanlı'ya karşı "Balkan İttifakı" adı altında yukarıda adı geçen Balkan Devletleri'ni bir araya getirerek küffâra/Osmanlı'ya hücum emrini verir. Ancak Hıristiyan Balkanlıları birleştirmek ve bunun siyasî bir ideolojiye/Panslavizme dönüşmesi, bir başka deyişle Slav milliyetçiliği, ileri de mimarının ve bu mimarın Balkanlardaki sözcüsü Alman kökenli Bulgar kralı Ferdinand'ın başına iş açacaktır.

Çünkü oyuna ister istemez Rusya da girmiştir.

Rusya'nın oyuna katılmasıyla panslavizm, Sırp milliyetçiliğine dönüşür ve Büyük Sırbistan İmparatorluğu kurma sevdasıyla bir Sırp komitacı, Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Franz Ferdinand'a suikast düzenler. Sonuçta veliaht ölür ve Avusturya-

Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan Jöntürk hareketi kendi içinde tasfiyeye giderek yeni devlet ve tarih kurma işini üstlenir. Bir başka deyişle Osmanlı Devletini padişahтан habersiz savaşa sokarak yıkılmasına ve işgale neden olanlarla yeni Türkiye Cumhuriyetini kuranlar aynı kişiler olmasa da aynı zihniyetten kişilerdir.

Macaristan, Çarlık Rusyasına savaş ilan eder (1914.) Böylece Birinci Dünya Savaşı başlar. Savaş bittiğinde artık Osmanlı Devleti yoktur. (1918).

Ancak Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan Jöntürk hareketi kendi içinde tasfiyeye giderek yeni devlet ve tarih kurma işini üstlenir. Bir başka deyişle Osmanlı Devletini padişahтан habersiz savaşa sokarak yıkılmasına ve işgale neden olanlarla yeni Türkiye Cumhuriyetini kuranlar aynı kişiler olmasa da aynı zihniyetten kişilerdir.

Jöntürk hareketine uzun süre İslamcılık düşüncesi egemen olsa da Balkan Savaşları yenilgisiyle subaylar arasında Türkçülük yükselen değer konumuna gelir. Gerçi Jöntürk hareketinin kurumsallaşmasının adı olan İttihad ve Terakki Cemiyeti, hem İslamcı hem de Türkçü yayın organlarını sonuna kadar desteklemiş, çıkmaları için örneğin hem Selanik'teki Genç Kalemler'e hem de İstanbul'daki Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad'a para vermiştir. Öyleyse sorun nerede? Hiçbir yerde. Daha doğrusu bize gösterilen yerde değil.

İttihad ve Terakki'nin genel sekreteri, İslamcılık düşüncesinin kurucularından Sadrazam (Başbakan) Said Halim Paşa, Türkçü Enver'le birlikte Osmanlı devletini gizlice savaşa sokma kararı alır, savaş kaybedilince de önce Said Halim Paşa, Malta adasında sürgündeyken kaçtığı ya da kaçmasına göz yumulduğu Roma'da, 30 Aralık 1921'de, ardından Enver Paşa, Tacikistan'da Belçivan yakınlarındaki bir çarpışmada mitralyöz kurşunlarıyla can verir, (4 Ağustos 1922). İttihad ve Terakki partisinin diğer iki üst düzey yöneticisi Talat Paşa 1921'de Almanya'da, Cemal Paşaysa Tiflis'te yine suikast düzenlenerek öldürülür. (1922.) Enver Paşa'nın dışındakilerin tetikçileri Ermeni komitacıları, daha doğrusu Ermeni milliyetçileri. Yine bu tetikçilerin arkasındaki büyük devletler nedeniyle, katiller kovuşturmayla bile uğramadan saliverilmiştir. İttihad ve Terakki

Türkçülük ve İslamcılık bir gölge oyunu siyasetidir. Kimi zaman Türkçülük, İslamcılıktan kimi zaman da İslamcılık Türkçülükten dayak yediğine göre tam bir Karagöz ve Hacivat oyunu. Bu ikisinin arasındaki çekişme Tanzimat döneminden bugüne kadarki siyasî tarihin asıl belirleyicisidir.

partisinin ileri gelenlerinden Jöntürk ihtilaliyle Maliye Bakanlığına getirilen Cavit Bey, Türkiye Cumhuriyeti'nin de ilk Maliye Bakanı, İzmir suikastına karıştığı gerekçesiyle İstiklal mahkemesinin kararıyla idam edilmiştir.

Cemal Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa ve Doktor Nazım gibi diğer İttihad ve Terakki partisi önderlerinin gizlice bir Alman denizaltısına binerek İstanbul'dan kaçması ve Odessa limanında karaya çıkması kendileri için bir sonun başlangıcıydı. Çünkü bu kadronun tasfiye edilmesine karar verenler, topları birbirine çarpıştıranlar yani oyun kurucu devletlerdi.

Cemal ve Enver Paşalar, Turan imparatorluğu kurma savaşını, kaçtıktan sonra dışarıda da sürdürürler. Türkiye Cumhuriyeti'ne gelmelerine yeni devletin kurucuları izin vermeyecektir. Çünkü Osmanlı Devleti'ni Turan İmparatorluğu peşinde koşarken tam da I. Balkan Savaşı'nın ortasında askerî darbelerle çökertenler yeni kurulan devleti de bir tufan imparatorluğuna çevirebilirdi.

Yeni kurulan Cumhuriyetin I. Meclisteki milletvekillerinin çoğunun ikinci mecliste görülmemesi de yine bu tufan imparatorluğu kurma peşinde koşan Alman yanlısı İslamcı kanatla ilgilidir. Bu İslamcılığın tasfiyesi anlamına gelmez. Çünkü İslamcılık ya da Türkçülük her ikisi de Osmanlı devletini batırıcı ama aynı zamanda Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kurucu ideolojidir. Biri diğerine göbeğinden bağlıdır.

Tıpkı panslavizm ve Sırp milliyetçiliği gibi düşünsel kökleri Balkan milliyetçiliğindedir. Almanya'yla doğrudan bağı olanlar ya da daha doğrusu I. İttihad ve Terakki kadrosuyla ortak hareket ederek II. bir büyük savaşta Almanya'nın yanında yer alacak olanları, yönetimden uzaklaştırma kararı alınır. İşte bu kararın ne kadar doğru ya da yanlış olduğu, II. Dünya Savaşı'na Türkiye, Almanya'nın yanında girseydi ne olurdu, sorusuyla birlikte tartışılmalı. Ancak bana göre önce top ve daha sonra da yok olurdu.

Yine de Türkçülük ve İslamcılık bir gölge oyunu siyasetidir. Kimi zaman Türkçülük, İslamcılıktan kimi zaman da İslamcılık Türkçülükten dayak yediğine göre tam bir Karagöz ve Hacivat oyunu. Bu ikisinin arasındaki çekişme Tanzimat döneminden bugüne kadarki siyasî tarihin asıl belirleyicisi. Sosyalizm ya da Liberalizm bu iki ideoloji arasında ara sıra sahneye çıkan ve ne dediği pek anlaşılmayan Bebe Ruhu rolünde, İslamcılığa ya da Türkçülüğe yaklaştığı kadarıyla asıl muhavereye/oyuna katılır. Türkçülük adına gerçekleştirilen her askerî darbeden sonra İslamcılığın yükselen değer

olması ya da bu biçimde gösterilmesi de kalıplaşarak değişmez bir oyun kuralı haline geldi. Ben asıl çekişmenin iki ayrı tarz milliyetçilik etrafında gerçekleştiğini söyleyeceğim.

I. Devlet milliyetçiliği

II. Kültür milliyetçiliği

2.2. Modern Milliyetçiliğin Düşünsel Çerçevesi ve İki Ayrı Model Olarak Milliyetçilik

Modern Milliyetçilik iki ayrı tasarımdan yola çıkar. Birincisi Jean Jacques Rousseau'ya ait ve devlet milliyetçiliği olarak adlandırılır.

İkinci tasarımın dış çizgileri Johann Gottfried von Herder tarafından belirlense de iç çizgilerde Wilhelm Humbold'a bağlı ve bu ikisinin örtüşmesinden ortaya çıkan kültür milliyetçiliği. Ancak her ne kadar kültür sözcüğü bize daha sevimli görünse de -çünkü Ziya Gökalp de *Türkçülüğün Esasları*'nda kültür milliyetçilinden dem vurur- Wilhelm Humbold, Faşizmin de düşünsel anlamda kurucusu olduğundan ötekine göre biraz daha ürkütücü ve tehlikeli. Balkan devletleri, istisnasız tümü önce İtalya ve Almanya'da uygulanan bu ikinci tarz milliyetçilik etrafında oluşmuştur. Bir başka deyişle Balkan devletlerini kuran ve modernleştiren ideolojinin adı kültür milliyetçiliğidir. Dolayısıyla Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu ideolojik modele göre oluşturulması doğal. Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi de olduğu gibi Almanca'dan aktarma bir isim ve Volkspartei/Halk partisinin Türkçeye çevirisi. Genellikle sağ ve aşırı sağ partiler Almanya ve çevresindeki ülkelerde, sözcüğü Danimarka ya da İsviçre'de bu ad altında boy gösterir. Dahası İslam'ın düşmanlığı da Avrupa'daki şu veya bu ülkedeki Halk Partisine bağlı gazeteler eliyle karikatürler çizdirilerek tırmandırılıyor bugün. Türkiye'deki İslam düşmanlığının da kökeninde bu ikinci tarz milliyetçilik önemli bir etken. Öyleyse bu iki milliyetçilik anlayışını daha yakından tanımak ve tanımlamak gerekli.

1. Devlet Milliyetçiliği

Devlet milliyetçiliği, ortak kültür değerlerini rehber edinmez. Devlet-Millet'te toplumu birbirine bağlayan nitelikler, tek ve belli bir tarihsel devlet sınırları içinde oluşmuş ve en önemli anlatımı ortak anayasa olan hukuk toplumuna göre belirlenir. Bu hukuk toplumuna herkes katılabilir. Demokratik bir devlet, genel

Balkan devletlerini kuran ve modernleştiren ideolojinin adı kültür milliyetçiliğidir. Dolayısıyla Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu ideolojik modele göre oluşturulması doğal. Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi de olduğu gibi Almanca'dan aktarma bir isim ve Volkspartei/Halk partisinin Türkçeye çevirisi.

olarak her vatandaşın, bu çoğunlukça alınmış kararları tanıdığını açıklayan özgür iradesine bağlı ve bağımlıdır. Devlet-Millet modeli bu yüzden demokratik bir devleti ön koşul olarak öne sürer.

Devlet milliyetçiliği, doğrudan kişinin özgür irade beyanına bağlı bir hukuk sözleşmesi olduğundan kimi zaman irâdî milliyetçilik/irâde milliyetçiliği/Willensnation, daha Türkçesi isteğe bağlı milliyetçilik olarak da adlandırılır. 18. yüzyılın başında ve 19. yüzyılın sonundaki iki devlet, Fransa ve Amerika bu tarz bir milliyetçiliğe örnek gösterilir.

2. Kültür Milliyetçiliği

Kültür-Milleti, tarihsel olarak varlığını ileriye aktarmış, bir başka deyişle hayatta kalma mücadelesini kazanarak ortak değerlerle birbirine bağlılık hissedilen kişilerin oluşturduğu toplumdur. Bu ortak kültürel değerler ve nitelikler özellikle dil, edebiyat, gelenek, töre (örf ve adet), ahlak içinden ortaya çıktığı varsayılan soy-sop/nesep, mitler, masallar ve genellikle din ve benzeri olgular. Tarihsel anlamda birbirinin içinde çözünen gelen bu nesnel bileşenin parçaları ya-

nında bir de millete yürekten bağlılığı gerektiren topluluk şehâdeti/tanıklığı, öznel bileşenin parçaları (millete sadâkat yemini) vardır.

Kural olarak, Kültür-Milletini belirleyen nesne, ortak dil alanıdır. Bir başka deyişle Kültür-Millet, ortaklaşa kullanılan dil alanına kadar sınırlarını genişleten bir topluluktur, bu ortak dil alanı üzerinde oluşur. Wilhelm von Humbold, millet ve dil arasındaki bağıntıyı içeren görüşlerini, "*Dil Felsefesine İlişkin Yazılar, Dildeki Çeşitli Özyapıların/Karakterlerin Edebiyat ve Zihinsel Tutum Üzerindeki Etkisi (Über den Einfluss des Verschiedenen Charakters der Sprachen auf Literatur und Geisteshaltung)*" adlı eserinde ortaya koyar.

Almanya ve İtalya bu tarz bir milliyetçiliğin ilk örneklerinden: Almanya'da, konuyla ilgili Federal tehcir yasası "Bundesvertriebenengesetz" madde 25 bu yukarıdaki açıklamalara göre düzenlenmiştir: "İşbu Alman halkına mensûbiyet yasası: Kim, vatanında, Alman halkından olduğuna şehâdet/tanıklık ederse ve bu şehâdet köken, dil, eğitim, kültür gibi belli özelliklerce teyit edilebilirse /doğrulanabilirse" anlamındadır.

Güney-Doğu ya da Balkan milliyetçiliklerine çoğunlukla Dil Milliyetçiliği, Kültür Milliyetçiliği adının verilmesinin nedeni de Osmanlı içerisinde yaşayan toplumların millet olma işine yukarıdaki açıklamalara uygun olarak, dilden başlaması.

Kültür-millet, düşünsel olarak devletin dışına uzanır ve devlet sınırlarıyla belirlenemez. Bu yüzden de temelde, devletin varlığına ve bu varlıkla örtüşmeye bağlı değildir kendi varlığı. Milliyetçi, millet olma iddiasını, devlete sadakat göstererek gerçekleştirir. Herder'in bu konudaki görüşlerini içeren "*İnsanlık Tarihinin Felsefesine İlişkin Düşünceler (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit)*" başlıklı eserindeki ünlü açıklama da bu bağ-

lamda: "Millî özyapılı/karakterli bir halk da işte en doğal devlettir. Bu devletin binlerce yıl o halkın içinde varlığını koruyarak sürdürmesi ve sürdürebilir olması, onunla birlikte doğan prenlerin(şehzâdelerin) en doğal biçimde yetiştirilmesine bağlı. Çünkü bir halk, hem doğanın bir bitkisi hem de bir ailesidir; yalnızca bir sürü dallarıyla." Johann Gottfried Herder'e göre millet, zaman ötesi bir varlık. Kendisini siyasî gerçeklik içinde anlamlandırması gerekiyor yalnızca. Bu onun kendi varlığını güncelleştirmesini sağlayacaktır.

2.3. Dili Düzenlemenin Amacı: Dilden Millet-Devlet Var Etmek=Milliyetçilik=Modernlik

Güney-Doğu ya da Balkan milliyetçiliklerine çoğunlukla dil milliyetçiliği, kültür milliyetçiliği adının verilmesinin nedeni de Osmanlı içerisinde yaşayan toplumların millet olma işine yukarıdaki açıklamalara uygun olarak, dilden başlamasıdır. Başka türlü, millet olamayacaklardı. Osmanlıdaki millet sistemi denilen yapı içinde her topluluk kendini bağlı olduğu din ve mezhep ilkelerinin oluşturduğu hukuk kurallarına göre tanımlamak zorundaydı. Yine buna göre her millet ayrıcalıklıydı ve bu ayrıcalıklar devlet tarafından güvence altına alınmıştı. Bir başka deyişle üstün bir din, baskın bir din anlayışı da yoktu. Çünkü her millet: Dini cemaat kendine ayrılan özerk hukuk alanından yola çıkarak kendini tanımlamak zorundaydı. Millet-i hakime/egemen millet anlayışı Osmanlı'da hiçbir zaman olmamıştır. Bu kavramın Tanzimat Türkçesine girişi de yine yukarıda sözünü ettiğim dilden millet oluşturma çalışmaları sırasında oluşmuş ve aslı Almanca: Herrenvolk'dur.

Ancak "millet sistemi" denilen bu hukukî yapının bir işlerliği de kalmamıştı. Bunun nedenlerini, "Osmanlı'nın çöküş ve çözülüşünün ana nedenleri" başlığı altında inceleyen yerli ve yabancı sayısız çalışma var. Ancak bunlar, bu yazının konusu değil. Yalnızca yine bu konuyla

ilintili olduğu için şu söylenebilir. 1839 Tanzimat Fermanı, bu millet sistemine işlerlik kazandırmamış, tam tersine varolan bütün toplumsal dengeleri sarsarak, alt üst ederek parçalanmayı kolaylaştırmıştır. Çünkü bu hukukî düzenlemenin zihinsel bir tabanı yoktu. Ne devlet milliyetçiliği ne de kültür-milliyetçiliği modelini algılayabilecek bir zihinsel süreç yaşamıştır Osmanlı o güne kadar. İşte Osmanlı içerisinde yaşayan ırkların her biri bu sürece, kendi içerisinde kendini anlatabilecek yeni bir dille başlamak zorundaydı. Ancak buradan yola çıkarak "millet" olmaya gidebileceklerdi. Böylece her ırk, önce dil kodifikasyonu/kendi dilini düzenlemeyle uğraştı. Örneğin Osmanlı Türkçesi'nden nasıl Tanzimat Türkçesi ve ardından İstanbul ağzı ölçü alınarak Türkiye Türkçesine gidilerek yeni bir millet ve devlet oluşturulmuşsa, diğer Balkan ülkeleri de aynı yolu izlemiştir. Yunanca'da Katakorevusa (Antik Atik şehir-devleti dili ve Bizans Koiné dilinin karışımı) ve Dimotiki (Halkdili) arasındaki çekişme 1975 yılında Dimotiki lehine çözüme kavuşturulur. Yine Sırp-Hırvatçası ya da Hırvat-Sırpçası üç ayrı lehçe üzerinden: Ştokavca, Kavkavca, Çakavca üzerinden bugünkü Ştokavca temelli resmi Sırpça ve Hırvatça ortaya çıkar.

Yine aynı çalışmalar nedeniyle Osmanlıcılık ideolojisi de gerçekte kültür-milliyetçiliğini model olarak benimsemişti. Bu ideoloji içerisinden önce İslamcılığın sonra Türkçülüğün çıkması doğal. Panславizm: Balkanlardaki bütün Hıristiyan milletleri tek çatı altında toplama düşüncesiyle, İslamcılık düşüncesiyle arasındaki tek fark birisinin Slav topluluklara, diğerinin Osmanlı içerisindeki Müslüman topluluklara dönük olmasıdır. İslamcılığın içinden Türkçülük, Slav milliyetçiliğinin içinden de Sırp milliyetçiliği doğar ve birbirine dönüşerek ilerler ve kültür milliyetçiliği çatısı altında ana modele, Alman idealizmine bağlanır.

Balkan milletleri, milliyetçilik yoluyla modernliği algılar. Bir başka deyişle Balkanlarda ya-

şayanları modernleştiren, modern gösteren bu kültür-milliyetçiliği olgusudur. Bunun dışındaki bir modernleşmeye kapalı toplumdur. Balkanlardaki çatışmanın asıl nedeni de bu türlü bir modernlik olgusuna göre kurgulanmış devlet-milletlerin, benim deyimimle top-devletlerin Balkan ülkelerini yönetmesidir.■

dipnotlar

- ¹ Semsettin Sami (Fraserî), *Kâmûs-ı Türkî*, (Tıpkıbasım), Kapı Yayınları, İstanbul, 2004. {Semsettin Sami Fraserî (1850-1904) ve kardeşi Naim Fraserî (1864-1900) aynı zamanda Arnavutluk'taki milliyetçi aydınlanmayı başlatan ve bugünkü Arnavutluk Devleti'nin kurulma çalışmalarında en ön safta yer almış iki aydın. Yine aynı nedenle her ikisi de bugün Arnavutluk'ta okutulan tarih kitaplarında Arnavut aydınlanmasının başında yer alan iki büyük milli kahraman olarak geçer. Bizdeyse büyük bir Türk milliyetçisi aydın olarak gösterilir. Bu iddiaların her ikisi de doğrudur. Çünkü Semsettin Sami bir kültür milliyetçisi, dolayısıyla bir dil düzenleyicisidir. Her iki tarafın da dilini düzenleme çalışmalarına katkısı büyüktür. Sözgelimi 1879'da İstanbul'da kurulan ve Arnavutça Basın/Yayın Derneği (Shoqëri e të shtypurit shkronja shqip) ya da Cemiyet-i İltimiye-i Arnavudiyye adıyla bilinen derneğin başkanı olduğu da Arnavutça kaynaklarda belirtilir. Sami'nin bu dernek için hazırladığı Latin harflerine dayalı Arnavutça alfabe, 1879'da yayımlanmıştır. "İstanbul Alfabeti" olarak bilinen bu alfabe, o sırada yazılı kültüre geçiş süreci yaşamakta olan Arnavutçanın belli bir dönem için en çok kullanılan alfabeti olmuş ve 20. yüzyılda kabul edilen modern Arnavutça alfabe de temel oluşturmuştur. Bu derneğin 1879'da İstanbul'da yayımladığı *Alfabetare e Gjuhese Shqip (Arnavut Dili Alfabeti)* başlıklı kitapta ki "Arnavut Dili" ve "Coğrafya" bölümlerini de Sami yazmıştır. Bizdeki benzer çalışması da *Kâmûsu'l A'lâm* adlı ansiklopedik sözlük ve Balkan sözcüğünü açıklarken yukarıda kendisinden yaralandığım *Kâmûs-ı Türkî* adlı sözlük. Yine yukarıdaki İstanbul Alfabeti konusundaki açıklamadan da anlaşılacağı gibi Türkçe'nin Latin harfleriyle yazılması düşüncesinin temelinde de bu ön çalışma ve daha genel anlatımla Kültür milliyetçiliğinin bir alt dalı olan ve güneydoğu Avrupa'da, Balkan Milliyetçiliği ya da Dil Milliyetçiliği adıyla terimleşen milliyetçilik dolayısıyladır. Çünkü daha sonra Kültür milliyetçiliğinin görüşlerine değinirken de görülebileceği gibi "millet oluşturmak için dil oluşturmak gereklidir" ana tezine ve bu tezin açıklım ve uygulamalarına bağlıdır Balkan Milliyetçiliği.}
- ² Kutay Cemal, *Bilinmeyen Tarihimiz*, İstanbul, 1974, s. 280.